

ԲԱԶՄԱՎԷՊ

ՌՅԺԶ · 1867 — ՔՍԱՆԵՐՈՐԴ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ · — ԱՊՐԻԼ

ՊՈՍԻԻԷ

ԻՐ ՎԵՑ ԴԱՄԲԱՆԱԿԱՆ ՃԱՌԵՐԸ

Թարգմանեալ 'ի Հ. Արսեն Վ. Կոմիտաս Բագրատունցոյ .

(Տես երես 11 .)

Ու լերան վրայ եղած քաղաքը կըրնայ ծածկուիլ, և ոչ ճրագը մութ գըրուանի կամ անկողնոյ մը տակ կրնայ իր պաշտօնն աղէկ կատարել, ինչպէս կ'ըսէ սուրբ Աւետարանը. գեղէ գեղ, քաղքէ քաղաք, և նոյն իսկ Բարիզու նման ծովածաւալ չահաստանի մէջ պալատէ պալատ Պոսիւէի համբաւը թռչելով գնաց վերջապէս և յապարանս Մեծին Լուգովիկոսի, հոն ուր մեղկութիւնը և շռայլութիւնը իբրեւ 'ի բնիկ և հարազատ տաճարի կը սիգար, կը ճոխանար և ունէր իրեն շատուոր շողջորթ պաշտօնեայնեքը և նարմանազուկ քրմուհիները, բայց հիմա պիտի ունենար նաև իրեն խիստ և անաչառ քարոզիչը, եթէ մեծ էր Լուգովիկոս իր փա-

ռաւորութեամբը և բոլոր աշխարհի մէջ ստացած անունովը, մեծ էր նաև Պոսիւէ իրեն հանճարովը՝ զոր խոնարհեցուցեր էր 'ի սպասաւորութիւն բանին Աստուծոյ, և արդէն իր հոշակը Գաղղիոյ սահմաններն անցած օտար աշխարհքներ ալ սկսեր էր տարածուիլ. թագաւոր և քարոզիչ շատ աղէկ կը վայելէին իրարու, մէկը արժանաւոր նիւթ էր Պոսիւէի հրացայտ լեզուէն ճարտասանութեան կայծակներ թափելու. միւսը մի միայն քահանայն էր որ կարենար գտուիլ Լուգովիկոս ԺԴի համար, և իրեն յիշեցընէր փառաց և երջանկութեան արեւոյթեանը մէջ՝ որ ամեն բանէ ետքը կը մնայ գերեզմանը, դատաստանը, յաւիտենակա-

նութիւնը: Պոսիւէ հրաւիրեալ 'ի թա-
գաւորէն փութացաւ երթալ Լուվուի
արքունիքը 1661ին Ծննդեան քարոզնե-
րը տալու համար. բայց մի կարծէք թէ
պիտի վախնայ այնչափ մեծութենէ,
պիտի լռէ այնչափ իշխանութեան առ-
ջն, պիտի խոնարհի այնչափ չքեղու-
թիւն տեսնալով. Պոսիւէ նախ և առաջ
քրիստոնեայ և քահանայ է. առաջին
անգամ որ ամպիրն ելլայ այն յաղթա-
կան թագաւորին դիմաց, որուն կամբը
Եւրոպայի օրէնքն է, այն զեղիս արքու-
նեաց առջն որ կը պարարի աշխարհա-
կան զբօսանօք և հեշտութեամբք, միտ-
քերնին պիտի բերէ թագաւորին ալ պա-
լատականներուն ալ թէ երկրիս վրայ
մարդու համար մէկ բան մը միայն կայ
որ ճշմարտապէս հարկաւոր ըլլայ, այն
է՝ հոգւոյն փրկութեանն աշխատիլ. պի-
տի ըսէ այն աշխարհիս մեծամեծնե-
րուն:

« Ի՞նչ օգուտ է մեզի մարդկանց առ-
ջին ապրիլը և ըլլալը, եթէ մեռած կոր-
սուած ենք Աստուծոյ և իր հրեշտակաց
առջն. զձեզ կեցողացն կը կուչն և սա-
կայն մեռեալ էք: Ծառ մը չորցնելու
համար հարկ չէ որ ամեն անգամ ար-
մատաքի խլեն. տեսէք սա ցամաքեալ
կաղնին որ ալ չծլիւ չծաղկիւ, և չու-
նի այսուհետև ոչ պտուղ և ոչ տերև.
մահը իր ծուծին և արմատին մէջն է,
սակայն դեռ հաստատուն կեցած է բու-
նին վրայ և կը տարածէ իր լայն ճիւղե-
րը: Խոտասիրտ քրիստոնեայ, ահաւա-
սիկ քու պատկերդ. փայտ չոր, Աս-
տուած դեռ զարկած չէ քուկին ար-
մատդ, և գրեզ չէ կործանած գաղա-
թիդ վերէն՝ կրակը նետելու համար,
բայց քեզմէ վերուցած է կենդանու-
թեան ոգին »:

Յետոյ խօսքը թագաւորին դարձնե-
լով որ մոիկ կ'ընէ իրեն, պիտի աղա-
ղակէ.

« Ի՞նչ չահ պիտի ըլլայ քեզի, տէր
արքայ, քու Գաղղիայիդ փառքը այս-
չափ բարձրացուցած ըլլալդ, այսչափ
ծովու և ցամաքի վրայ զինքը զօրաւոր
ըրած ըլլալդ, քու զէնքերովդ և խոր-

հուրդներովդ յամենայնի ահարկու ը-
րած ըլլալդ, տիեզերաց երևելագոյն, հը-
նագոյն և ազնուագոյն թագաւորու-
թիւնը, եթէ յետ լեցնելու զաշխարհ
համօրէն քու անունովդ և բոլոր պատ-
մագիրքը քու գործքերովդ, չես աշխա-
տիր այն բաներուն՝ որոնց հաշիւ պիտի
բռնէ Աստուած, և որ արժանի պիտի ըլ-
լան կենաց զպրութիւնքը զրուելու:
Չտեսա՞ն վեհափառութիւնդ այսօրուան
աւետարանին մէջ խռովեալ աշխարհի
զարմանքը՝ որ կը սպասէ այն սարսա-
փելի օրուան, յորում Յիսուս Քրիս-
տոս պիտի երևնայ իր փառքը: Եթէ
աստղերը, եթէ տարերքը, եթէ այն
մեծամեծ մարմինները, զորոնք Աս-
տուած այնպէս ամուր կերպով շինել
ուզած կ'երևնայ միշտ պահելու հա-
մար, լսած են իրենց կործանման սպառ-
նալիքը, հապա ի՞նչ պիտի ըլլան մահ-
կանացու ձեռուրներէ բարձրացած բա-
ները: Չեն տեսնար այն լափլիզող կրա-
կը որ ահաւոր դատաւորին առջնէն եր-
թալով պիտի ուտէ մի և նոյն օրուան
մէջ քաղաքները, ամրոցները, բերդե-
րը, պալատները, ամարաստունները,
զինանոցները, մարմարիոնները, ար-
ձանագրութիւնները, պատուանոցնե-
րը, պատմութիւնները, և բոլոր շէնքե-
րէն մեծ հրդեհ մը պիտի ընէ և քիչ
ետքը մոխրակոյտ մը: Կրնա՞յ մեծու-
թիւն համարուիլ այն բանը որ օր մը
փոշի պիտի դառնայ. ուրիշ տարեգիր-
ներ, ուրիշ յիշատակարաններ պէտք է
լեցնել. Աստուած մեր կեանքը օրա-
զրութեան վրայ կ'առնու. երկնային
ձեռք մը կը գրէ ըրածնիս, և չըրածնիս
կը գրէ մեր պատմութիւնը որ օր մը
մեզի և բոլոր տիեզերաց պիտի ցուցուի:
Նայինք որ գեղեցիկ ընենք զայն. ջըն-
ջենք ապաշխարութեամբ այն բաները
որ մեզի ամօթոյ և խայտառականաց
պատճառ կրնան ըլլալ. արթննանք,
ժամը հասած է »:

Եթէ թագաւորը չկրցաւ աղէկ օգ-
տուիլ Պոսիւէի իր աշխարհամուլ և
փառասէր երիտասարդութեանը տը-
ւած խրատներէն, յանցանքը Պոսիւէի

չէ. սակայն բարակ ու ընտիր ախորժակ ունենալով և համ առնելով իր պերճախօսութենէն, յօժարութեամբ կը զիմէր իրեն ունենդրութեանը, և հօրը նամակ մը գրել տալով ուրախակից եղաւ իրեն այնպիսի որդի մը ունենալուն որ զինքը պիտի անմահացնէր: Պոսիւէի հայրը ոչ միայն իր զաւկին վրայ պարծեցաւ, այլ և օրինակ առնելով զինքը՝ ամուսնոյն մեռնելէն ետքը թողուց քաղաքական ատենին խորհրդականութիւնը և ձեռնադրուեցաւ քահանայ: Դժբաղդաբար Պոսիւէի ուրախութիւնը շատ չտևեց տեսնալու իր ծրնողը՝ որ մի և նոյն ճամբէն կը զիմէր առ յաւիտենական փրկութիւնն. օր մը մինչդեռ կը պատրաստուէր ամալիոնն ելլալու, լուր առաւ որ հայրը մեռնելու վրայ էր. մէկէն ձգեց ունկնդիրները և զնաց վերջին միսթարութիւնները հօրը տալու, սուտ հանելով զանոնք որ կ'ըսեն թէ առաքելութեան պարտքերը կը խզեն ընտանեաց կապանքը:

Տասը տարուան միջոց Պոսիւէ գրեթէ առանց ընդհատութե խօսեցաւ Բարիզու եկեղեցիներուն մէջ, օր մը հօշակելով իր քարոզներովը քրիստոնէութե բարձր բարձր ճշմարտութիւնները և քրիստոնէին բարեպաշտիկ պարտքերը, ուրիշ անգամ՝ պատմելով ներքողենիւ այն Աստուծոյ ծառայից առաքինութիւնը՝ որոնց սուրբ օրինակները և անկորուստ փառքը Եկեղեցին դէմ կը հանէ աշխարհիս մոլութեանը և ամպարչտին վաղանցուկ յաղթանակին: Այսպէս յանկարծակի այս հասարակաց պատուէն՝ որ կ'ընծայուէր շատ տարիներէ 'ի վեր շիջեալ ածիւններու և գրեթէ մոռցուած յիշատակներու, ծրնաւ դամբանական ճառը զոր Պոսիւէի միտքը ձգեր էին հայրենեաց համար մեռնող պատերազմողաց զերեզմանին վրայ Աթենքի հռետորներուն խօսած ներբողները: Ո՛վ է այն առաջին մեռեալը որուն առաքինութիւնները հռչակելու ձեռք կը զարնէ (1662). միթէ իշխան մըն է, աշխարհակալ մը որ չքով և հանդիսով կ'իջնայ անշուք և ան-

նշոյլ տապանը՝ ոչ, արեղայ մըն է, Ազօթականից միաբանութեան արասը, հայրն Պուռկուէն, որուն վրայ առնելու ատեն սրբոյն Օգոստինոսի քրիստոնեայ ճարտասանի մը համար ըրած նրկարագիրը, կարծես թէ ինքն զինքն նկարագրած է. « իր խօսքերը հեղեղի մը պէս կը ծաւալէին, և եթէ ճամբուն վրայ ճոռմութեան ծաղկանց հանդիպելու ըլլար, կ'առնէր կը յափշտակէր զանոնք իր մոլեգին թափովը քան թէ հատընտիր կը հաւաքէր այնպիսի պաճուճանգք սեթեթեթելու »: Քանի մը ամիս ետքը Պոսիւէ ստիպուեցաւ երկրորդ անգամ կատարել նոյնպիսի պարտք մը, որ աւելի ցաւագին և դառն էր իրեն համար. որոշուեցաւ որ ինքը խօսի Նիկողայոս Գոռնէի արձանականը, որ իրեն ուսուցիչն եղած էր Նաւարրայի վարժարանին մէջ, և կրցաւ բացատրել սրտաճմիկ խանդաղատանգք ինչ որ երախտագիտութիւնը և ցաւը կը պահանջէին իր որդիական և սանական սէրէն. « Կրնամ իրեն զլանալ, կ'ըսէ, մտքի մը դոյզն երախայրիքը զոր ինքը դարմանեց ստոյգ հայրենի խնամքով, կամ չչնորհել իրեն տեղ մը ճառերուս մէջ՝ որոնց շատ անգամ քննիչ և դատաւոր եղած է »: Սակայն այս նախընծայ երկու փորձերուն մէջ ալ անհնարին էր դուշակելը թէ ատենոք որչափ բարձր պիտի ճախրէր արծուաթուիչն Պոսիւէ այս նոր ասպարիզին մէջ զոր բացաւ ճարտասանութեան. և ահա յանկարծ 1669ին նոյեմբերի 16ին Ս. Մարիամ Եայեօյի հաւատաւորաց եկեղեցւոյն մէջ, ուր ներկայ էին Լուդովիկոս ԺԴի եղբայրը և Հենրիկէ Օուէանի դքսուհին, և բարձրացած էր դադաղ մը յորում կը ննջէր մահահանգիստ քնով այն Անգլիոյ թագուհին որ դուատր եղաւ Հենրիկոս ԺԴի և հարսն կարողոս Ա, ամեն տարակոյս վերցուեցաւ երբ քահանայ մը ելլելով յամալիոնը սկսաւ ըսել.

« Որ թագաւորէն յերկինս՝ հանուրց թագաւորութեանց տէր, որում միայնոյն փառք, մեծութիւն և իշխանութիւն, նա

ինքն միայն է փառաւորեալ 'ի զնել օրէնս թագաւորաց, և տալ նոցա՝ յորժամ հաճեսցի՝ խրատս մեծամեծս և ահագինս։ Թէպէտ բարձր առնիցէ զգահս, թէպէտ նկուն, թէ հաղորդս զօրութեան իւրում՝ արասցէ զիշխանս, և թէ առ ինքն զայն ամփոփեալ՝ զհիբութիւն և եթ նոցին թողցէ 'ի նոսա, զպարտս նոցուն ուսուցանէ նոցա բարձրագոյն օրինակաւ ըստ իւրում արժանին։ Քանզի յընձեռել նոցա զգորութիւն իւր, հրաման տայ 'ի պէտս բարեաց աշխարհի վարել զայն իբրև զինքն. և յամփոփելն՝ յայտ առնէ նոցա, թէ ամենայն մեծութիւն նոցին՝ փոխ առեալ է, և զի թէ և յաթոռ տաբարձեալք՝ ոչ ինչ ընդհատ ընդ ձեռամբ իւրով են և ընդ գերակայ իշխանութեամբն։ Այսպէս խրատէ և զթագաւորս՝ ոչ բանիւք և եթ և պատգամօք, այլ և արդեամբք և օրինակօք։ Այդ, իսգաւորք, զայս 'ի միտ առէք, խրատեցարոյք ամենեքեան ոյր դատիք զերկիր »։

Եթէ այն արքունական ձախորդութեանց պատկերին մէջ՝ որոնք ետեւ ետեւ թափեցան կարողոս Աի այրւոյն զլուխը, ճարտասանը չվախնար ծանր և խիստ դասեր տալու թագաւորնեւրուն, ալ աւելի պիտի չվախնայ ժողովրդոց և զիրենք մարտընողներուն ապանջը մեծ և սոսկալի ճշմարտութիւններ հնչեցնելու։ Տեսէք թէ ինչպէս կը նկարագրէ մեզի այն զինուորը, որ իր թագաւորին գիակը պատուանդանի տեղ գործածելով ելաւ նստաւ գահը։

« Գտաւ այր մի խորամանկ ծածկամիտ անհնարին, կեղծաւոր բազմահնար որպէս և ճարտար քաղաքական, ձեռներէց յամենայն և զաղտնագործ, 'ի խաղաղութեան և 'ի պատերազմի ժիր և անխոնջ, որ ոչինչ թողացուցանէր բախտին յորոց կարէրն չորթել 'ի նմանէ հանճարով և յառաջատեսութեամբ. բայց և այնպիսի արթուն և կազմ առ ամենայն, զի ոչ երբէք ապախտ արար զգիպող ինչ ժամաւ 'ի նմանէ մատուցելով. բովանդակ ասել, մի յանհանգարտ և 'ի ժպիրհ ոգւոց անտի՝ որ թուին ծնեալ 'ի կերպարանափոխ առնել զաշխարհ։ Քանի բազմավտանգ է վիճակ ոգւոց այսպիսեաց, և քանիք երևին 'ի պատմութեան՝ որոց յանդգնութիւն մահագոյթ եղև նոցա։ Բայց և զինչ չգործեն, յորժամ Աստուած 'ի ձեռս առնուլ

կամիցի զնոսա։ Տուաւ սմա պատրիկ զժողովուրդս, և յաղթահարել զթագաւորս։ Քանզի իբրև ետես՝ զի յամբաւ խառնակութեան անդ աղանդոց՝ տատանելոց առանց ինչ հաստատուն օրինաց, հեշտութիւն վարդապետելոյ անուաստ և անարգել յամենայն իշխանութենէ յեկեղեցական և յաշխարհական՝ կախարդեալ էր զոգիսն, զիտաց այնպէս ճարտար յանգուցանել զնոսա առ իրեարս, մինչև յայլանդակ շեղակուտէ անտի կազմել մարմին մի ահաւոր։

Այսպէս հանճարը առանց առաքիւնութեան ոչ ճշմարիտ փառաց կը տանի և ոչ տեական երջանկութեան. աղէկ պէտք է մտածեն այս բանիս վրայ ամեն ժամանակի փառասէրները։ Լըսենք թէ ինչպէս կը խրատէ նաև որ և իցէ երկրի ժողովուրդները, մինչդեռ կարծես թէ խօսքը միայն Անդլիացոց վրայ է։

« Իբրև գամ մի գտանէ որ զմարթանս որսալոյ զխառնաղանձն խանձիւ աղաւտութեան, չատ է լսել և եթ նմա զայնր առնուն, այնուհետև կուրաբար զհետ ընթանայ։ Ոոցա ուշ եղեալ յառաջին խնդիրն՝ որ մոլեցոյց զնոսա, երթային միշտ՝ առանց հայելոյ զի 'ի ծառայութիւն երթային, և խորամանկ առաջնորդին նոցա, որ կուէր և վարդապետէր և բիւր այլ և այլ դէմս խառնէր 'ի մի, վարդապետ լինէր և մարգարէ՝ որպէս և զինուոր և զօրավար, տեսեալ թէ այնպէս զուշ և զուրուշ մոգեալ էր զամբոխին, զի իբրև յաստուածառաք ոմն գլուխ հայէին 'ի նա զօրքն ամենայն՝ 'ի պաշտպանութիւն ազատութեան, սկսաւ խելամուտ լինել թէ մարթէր անդրագոյն ևս վարել ածել զնոսա։ Ոչ ճառեցից ձեզ զամենայն տարապայման յաջողուածս գործոց նորա, ոչ զհրաշակաւոր յաղթութիւնսն՝ ընդ որ սրտմտեալ կայր առաքիւնութիւն, և ոչ զերկար խաղաղութիւնն՝ որ ապշեցոյց գտինգերս »։

Պոսիւէ մի անգամ մըն ալ Գրոմուէլի անունը բերնէն չհաներ. բայց աւելի վարպետ և զարմանալի կերպով ամենուն կը ցուցնէ զինքը, ամենուն զիմացը կը հանէ. իրեն կը թողու բազմայաղթ ճակատը հովանաւորող դափները, և կը փրցընէ երեսէն այնչափ ոճրագործութիւնք և կեղծաւորութիւնք։

նը ծածկող խարբեայ գիմակը . այս է հանճարոյն և առաքինութեան ազնուազոյն վրէժխնդրութիւնը : Թէ զօրաւոր պերճախօս և թէ միանգամայն խորախորհուրդ քաղաքագէտ կ'երևայ Պոսիւէ այս դամբանականիս մէջ . կը յայտնէ թաղաւորութեանց կենդանութեան և մահուան դաղանիքը , և երկրիս վրայ տատանեալ մարդկան գործքերը դատելու համար՝ իրրև թէ նոյն իսկ Աստուծոյ ատեանը կ'ելլայ , որուն ինքը պաշտօնեայն է . և կը կարգայ յանուն նորա յաւիտենական արդարութեան դատակնիքները :

Ծաղկահասակ և գեղեցիկ կ'ին մը , իշխանուհի մը՝ որդիական արցունքներ կը թափէր Անգղիոյ թագուհւոյն դադաղացը վրայ , մինչդեռ Պոսիւէ երկնից մխիթարութիւնները կը հրաւիրէր իր գլուխը : Հազիւ թէ տասն ամիս կ'անցնին և ահա սոյն այս իշխանուհիս , որ բովանդակ արքունեաց զարմանքը և սէրն էր , զարդը և ուրախութիւնը , երիտասարդութեան և գեղեցկութեան պայծառ կոկոնին մէջ մահուընէ բռնուելով՝ կը ժողվէր իր անշընչացեալ մարմնոյն չորս բոլորտիքը նոյն քահանայն և նոյն ունկնդիրները : Հենրիկէ Աննա Անգլիոյ , դքսուհի Օւլէանայ , էր յետին դուստր դժբաղդն Կարոլոս Աի , ինչպէս Հենրիկէ Մարիամ Դաւլիոյ իր մայրը՝ էր յետին դուստր Հենրիկոս Դի : Հենրիկէ Անգլիոյ ծնած էր պատերազմի դաշտերու վրայ . իր տղայութիւնը և պատանեկութիւնը վրտանգներու և վիշտերու մէջ անցեր էին , երբ Լուդովիկոս ԺԴի եղբօրն հետ ամուսնանալով՝ Եւրոպայի առաջին արքունեաց մէջ երկրորդ տեղը բարձրացաւ : Դեռ նոր սկսեր էր վայելել իր գեղանի երիտասարդութեանը և չքեղ աստիճանին ընծայուած արժանաւոր մեծարանքները , մէյմ'ալ քսանըվեց տաւրուան հասակին մէջ յանկարծակի զարկաւ մահը այս փափուկ օրիորդը , « առ'ի յանդիման առնել 'ի միում' և եթ մահու զմահ և զոչինչն ամենայն մարգկեղէն մեծութեանց » : 1670ի յունիսի

29ին ցորեկունէ ետքը՝ իշխանուհիս եղբրդի ջրոյ դաւաթ մը խմելէն ետքը (որ կ'ըսուի թէ թունաւորուած ըլլայ Լորենայի դքսին գործակիցներուն ձեռքով՝ զոր աքսորել տուեր էր) , մէկէն 'ի մէկ սկսաւ սուր ցաւեր իմանալ տագնապողական նշաններ երևան ելան , և իմանալով որ մահուան հարուածը իջեր էր , ուզեց որ կանչեն զՊոսիւէ որպէս զի իրեն ձեռացը մէջ մեռնի : Երբ սա հասաւ 'ի Ոչն-Դու ուր կը բնակէր իշխանուհին , դեռ Հենրիկէի խեղքը վրան էր , և երբ որ անկողնոյն քով ծընկան վրայ եկած և աղբերաբար լալով բարձրաձայն աղօթքներ մատուց Աստուծոյ , որոնց մէջ կը խօսէին հաւատք , վստահութիւն և սէր , իր մխիթարական խօսքերը մեղմեցին ազնուաշուք օրիորդին յետին վայրկեաններուն դառնութիւնը : Գրեթէ ոգևորուեցաւ իր ձայնն առնելով , եռանդեամբ մտիկ կ'ընէր իրեն , և աչուըները և չրթուքը կպուցած այն խաչելութեան վրայ զոր Պոսիւէ ձեռքը բռներ էր , աւանդեց հոգին կէս գիշերուընէ ետքը ժամը 3ին , 1670ի յունիսի 30ին , յետ ինը ժամ անցած ըլլալու եղբրդի դաւաթը խմելուն վրայ : Յայտնի է որ այս եղբրերգակ նիւթիս մէջ ճարտասանը գահեր կործանող և տէրութիւններ տապալտրկող խռովութիւններ չունի նկարագրելիք . բայց իր հանճարը մէկ տեսակ պերճախօսութիւն չգիտեր , և ոչ ինչ նուազ վսեմ պիտի ըլլայ մատաղուկ իշխանուհւոյ մը մարմնոյն առջև որ անակնկալ և յանկարծական մահուամբ կը յափշտակուի , քան թէ երկայն դժբաղդութիւններէ անցած գլխոյի մը դագաղին դիմաց , որուն փառաւոր և ողորմելի կեանքը բաժնուեցաւ գահուն և աքսորանաց մէջ : Մի և նոյն ճշմարտութիւնը կը փայլի երկու ճառերուն մէջ ալ , այսինքն թէ մահը կը հաւասարեցնէ ամենայն ինչ , և թէ գերեզմանէն անդին չկայ ոչ աստիճան , ոչ արտունութիւն , ոչ պատիւ , բաց 'ի առաքինութեան տուածներէն : Դայիկը թէ ինչպէս կը ցուցնէ այս մահուամբ հաւասարելը

այն աշխարհիս մեծամեծներուն առջև որ կենդանութեան ատեննին չեն ընդունիր զայս :

« Ամենեքեան մեռանիմք, ասէր կինն՝ զորոյ գովեն զիրք զիմաստութիւն յերկրորդումն Թագաւորութեանց, և գնամք անդադար ՚ի գերեզման, իբրեւ զճուրս որ անդարձ կորնչին : Արդարեւ նմանեալ եմք ամենեքին ջուրց հոսանաց : Յոր մեծաշուք պատիւ և նազեցին մարդիկ, նոյն և մի ծագումն է նոցա, և ծագումն այն գոյզն ինչ և եթ : Ամբ նոցա ետ զետէ մզեն զմիմեանս զօրէն տլեաց, սահին գնան անդադար, մինչև յետ խուն ինչ առաւել կարկաջելոյ և ընդ դուն ինչ առաւել երկիրքան զիրեարս անցանելոյ, երթան առ հասարակ ընկղմին յանդունդս ուրեք, ուր ոչ ևս ճանաչին՝ ոչ իշխանք, ոչ Թագաւորք և ոչ այլ ինչ ամբարտաւան պերճանք զանազանեալք ՚ի մարդիկ, որպէս գետք անուանիր՝ անանուն և անշուք մնան՝ խառնեալք յաշխարհածովն ընդ աննշան վտականին » :

Յետոյ մարդկային աւագութեանց և ուրախութեանց ունայնութիւնները ամեն կողմանէ ցուցնելէն վերջը, կը սկսի պատմել այն սոսկալի դիպումը որ ինչուան ՚ի խորս աղեաց ճմլեր տրորեր էր զինքը . այնչափ գեղեցիկ կը խօսի մարդուս խեղճութեանը և տկարութեանը վրայ : Սմբողջ դամբանականին մէջ մէկ ծայրէն ինչուան միւս ծայրը յայտնապէս կը տեսնուի թէ ինչպիսի հակառակ կրքեր կը խռովեն Պոսիւէի ողին . երբեմն կը զայրանայ դեռ մեծութեան և փառաց անունները բերնէն հանելուն, ու կը նմանցնէ զերկիրս լայն և ընդարձակ աւերակի մը, յորում մարդ կը ջանայ անդադար բարձրանալու, և աստուածային զօրութիւնը կը մղէ մարդուս ամբարտաւանութիւնը ինչուան ոչինչը . երբեմն արտասուախառն հեծեծանք կ'արտասանէ Հենրիկէի դադաղին վրայ այն զգայուն խօսքերը որոնց մէջ կ'երևնայ իր ցաւը՝ գողտր, անուշակ և տխուր պատկերներու տակ : Հենրիկէի Սնգլիոյ թագուհւոյն՝ մօրը դամբանականին մէջ խօսեցուցեր էր իր հանճարը . իսկ Հենրիկէի

Օուլէանայ դքսուհւոյն՝ աղջկանը դամբանականին մէջ կը խօսեցնէ իր սիրտը . յետ իշխաններու և մեծերու երեսը զարնելու իրենց հող ու մոխիր ըլլալը, կը դառնայ նորէն Հենրիկէի, և ամեն դառնալը աղաղակ մըն է ցաւոց, վիրաւորեալ առիւծու մը մունչին : Անհնարին բան է որ մէկը անկարեկիր սրտիւ կարենայ կարգալ հետագայ տղերքը, զորոնք թէ Պոսիւէ և թէ ունկընդիրները չեն կրնար առանց արտասուաց ըսած և լսած ըլլալ :

« Միտ դիր, տեարք, ահաւոր պետութեանցն յորս մեք ՚ի ներքուստ աստի ահնարկեմք . մինչդեռ դողամք մեք ընդ ձեռամբ նոցա, Աստուած հարկանէ զնոսա՝ մեզ ՚ի խրատ . պատճառք՝ բարձրութիւն նոցա է, և այնչափ չզընդայ ընդ նոսա, զի չգեմեղէ պարտաշխի տալ զնոսա ՚ի խրատ այլոց : Մի քրթմնջէք, քրիստոնեայք, թէ զի տիկինս ընտրեցաւ առնել մեզ զայս ազգեցութիւն . չիք ինչ դժնէ աստանօր վասն նորա, զի որպէս յառաջիկայսդ տեսիք, նովին հարուածով որ զմեզն խրատէ՝ կեցուցանէ զնա Աստուած : Պարտ էր հաստատ գիտել զոչնչութիւն մեր՝ բայց եթէ անակնկալ հարուածք պակուցիք պիտոյ իցեն սրտիցս կախարդելոյ ՚ի սէր աշխարհի, շատ իսկ մեծ է այս և կարի ահագին :

Ո՛վ գիշեր աղետաբեր, ո՛վ գիշեր ահաւոր, յորում հնչեաց յանկարծահաս իբրեւ զչուինդն ճայթելոյ որոտման այս բօթ սոսկալի . Տիկինն ահա մեռանի, Տիկինն մեռաւ : Ո՛վ որ ՚ի մէնջ ոչ յանձն իւր առ զազդ հարուածոյդ, որպէս եթէ դէպք ինչ եղեռնաւոր գտուն իւր յաւեր դարձուցանէին : Յառաջին անդ շուկ նորանշան ախտին, յամենայն կողմանց ընթացք ՚ի Սէն-Քլու, ամենայն ինչ արհաւիրք լի, բայց միայն ՚ի սրտէ Տիկնոջս . ամենայն ուրեք ճիւղ և գեր լսելի, ամենայն ուրեք ցաւք և յուսահատութիւն և կերպարանք մահու : Թագաւոր, թագուհի, արքայեղբայր, արքունիք ողջոյն, համօրէն ժողովուրդ, ամենայն խոնարհեալ անկեալ, ամենայն յուսակտուր, և թուիմ տեսանել զլրումն մարգարէաքարոզ բարբառոյն . « Թագաւորն սգասցի, և իշխանն զգեցցի զապականութիւն, և ձեռք ժողովրդեան երկրին լքցին ¹ » ՚ի ցաւոց և յապշութենէ :

» Բայց իշխանք և ժողովուրդը 'ի նանիր հաչէին հառաչէին, 'ի նանիր արքայեղբայրն, 'ի նանիր Թագաւորն ինքնին գրկապինդ ունէր զՏիկինս: Յայնժամ գոյրնոցա ասել այր ցընկեր ընդ սրբոյն Ամբրոսիոսի. Պինդ ունէի գրագոսկսն, այլ զոր ունէիս՝ վաղ իսկ կորուսեալ էի: Ի գորովալիր անդ գրկախառնութիւնսն՝ Թռանէր 'ի նոցանէ բամբիշն. և մահ հզօրացեալ՝ 'ի միջոյ անտի տրքայական բազկացն յափշտակէր զնա 'ի մէնջ: Իսկ զիարդ. էր ինչ պարտայսպէս հապճեալ տազնապաւ զնալ նմա: Առ յորովս 'ի մարդկանէ առ փոքր փոքր լինին այլայլութիւնք, և սովոր է մահ պատրաստել զնոսա 'ի հարուած իւր վերջին. իսկ Տիկինս՝ յայգուէ ցերեկ անց իբրեւ ըզխոտ դաշտի. վաղորդայն ծաղկեալ կայր, և որով գեղով, գիտէք դուք. ընդ երեկս տեսաք զնա ցամաքեալ. և ազգոյ բանք աստուածնդէն տառիցն՝ որովք կուտակէ զյողդողդութիւն մարդկայնոցս՝ հանդերձեալ էին այսպէս ճշգրտիւ և ըստ նկարագրին կատարել 'ի վերայ բամբշանս ...:

» Աւագիկ, մեծաւ սրտիւն հանդերձ, բամբիշնս զարմանապանչ և սիրատարփաւադիկ՝ որպիսի ինչ գործեաց զնա մեղ մահն, նա աւանիկ և նշխարդ այդ որ ինչ էն՝ անհետացի 'ի մէնջ. ստուերդ այդ փառաց՝ չբացի 'ի միջոյ, և տեսցուք զնա մերկ կողոպուտ ևս և 'ի տխրալի պաճուճանացդ: Իջանելոց է 'ի մթին վայրս, 'ի սանդարամետական օթեանսն՝ ննջել անդ 'ի հող ընդ մեծամեծս երկրի, որպէս ասէն Յորձ, ընդ Թագաւորս և ընդ իշխանս չբոտեալս, յորս և հազիւ թէ գտանիցի նմա տեղի. այնչափ խժկեալ և խռնեալ են կարգք, այնչափ փր և ժաման է մահ 'ի խճողել զվայրսն: Բայց աստ ևս պատրեն զմեղ ցնորքս. մահն ոչ թողու մեղ այնչափ ինչ մարմին՝ մինչև զվայրս գրաւելոյ. ոչինչ տեսանի անդ երեւելի՝ բայց չիբիմք ևեթ. մարմինք մեր իսկ և իսկ փոխին 'ի բնութենէն. իրան մեր՝ այլ իմն անուն ժառանգէ. նոյն իսկ դիտկան կոչումն, ասէ Տերտուրիանոս³, քանզի զեռ ևս մարդկային իմն կերպարանս մեղ 'ի դէմս ածէ, չմնայ նմա ընդ երկար. դառնայ չգիտեմ զինչ լինի, որոյ չիբ ինչ անուն և ոչ 'ի լեզուի ուրեք. այսչափ ճշմարիտ է՝ թէ ամենայն մեռանի 'ի նմա, մինչև տխրական ձայնքն անգամ՝ ողորմելի նշխարեալ մնացորդացն նշանակիչք »:

1 Ճառ 'ի մահ Սատիրոսի եղբօր իւրոյ:

2 Յոր. ԻՍ. 26:

3 Տերտուլ. յաղագս յարուածն մարմնոյ. Գ:

« Ի՞նչ ըսենք Պոսիւէի համար իբրեւ ճարտասան, կը հարցընէ Շաղոպրիան. որուն համեմատենք զինքը, և երկերուն և Դիմոսթենեայ ո՞ր ճառերը չեն խաւարիր իր Դաւքանակաւններուն առջև: Անդադար գերեզմանին հետ զբաղեալ և իբր թէ ուրիշ կենաց մը վհերուն վրայ խոնարհած, Պոսիւէ կ'ախորժի բերնէն հանել այն ժառանգակի և մահուան մեծ բառերը, որ կը թնդան յաւիտենականութե լուռ անդունդներուն մէջ: Կ'իյնայ կ'ընկղմի սարսափելի տրտմութեանց, անպատմելի ցաւոց մէջ: Դարէ մը աւելի անցած է և սիրտերնիս դեռ կը հնչեն այս հուշակաւոր աղաղակաւս. «Տիկինն ահա մեռանի, տիկինն մեռաւ»: Այսպիսի դասեր երբէք ընդունած են Թագաւորները. փիլիսոփայութիւնը խօսեցաւ երբէք այսչափ ազատութեամբ: Թագը ոչ ինչ է ճարտասանին աչքին առջև. իրմով աղքատը կը հաւասարի Թագաւորին, և աշխարհիս ամենէն աւելի միահեծան տէրը ստիպուած է լսել հաղարաւոր վկայից դիմաց, որ իր մեծութիւնքը ոչ այլ ինչ են բոլոր եթէ ունայնութիւն, իշխանութիւնը՝ երազ մը, և ինքն իսկ՝ հող և փոշի: ... Մօի եպիսկոպոսը լեզու մը ստեղծած է որով ինքը միայն խօսած է, յորում՝ ամենէն հասարակ բառը և ամենէն բարձր գաղափարը, ամենէն աւելի սովորական բացատրութիւնը և ամենէն ահաւոր պատկերը՝ մեծ և հրաշալի կերպով կ'ընդարձակին ինչպէս 'ի սուրբ գիրս: Այսպէս երբ կը գոչէ ցուցընելով դքսուհւոյն դադաղը. «Աւագիկ մեծաւ սրտիւն հանդերձ բամբիշնս զարմանապանչ և սիրատարփաւադիկ որպիսի ինչ գործեաց զնա մեղ մահն », ինչո՞ւ համար կը փշաքաղինք այս պարզ խօսքս լսելով, որպիսի ինչ գործեաց զնա մեղ մահն: Ընդդիմատիպ ներհակութիւն կայ այս մեծ սրտին, այս զարմանապանչ բամբշանս և մահուան անհրաժեշտ հարուածին մէջ, որ իրեն կը հանդիպի իբրեւ ամենէն խեղճ կնկանը. որովհետեւ այս գործել բայը մահուան վրայ դրուած որ

ամենայն ինչ կ'նդհանէ կ'աշրէ, բառերուն մէջ հակասութիւն մը և մտածութեանց մէջ ընդհարում մը կը հանէ որ կը զողացնէ զհոգին, որպէս թէ այս թշուառ դիպուածս նկարելու համար բառերը փոխած ըլլային իրենց իմաստները և լեզուն ալ սրտին պէս տակնուվրայ եղած ըլլար» :

Թող մէկը ջանայ ուրիշ բառերով բացատրելու այս անակնկալ մահուան արագութիւնը, և իրեն անոտի ջանքերը մեզմէ շատ աւելի աղէկ կրնան ըսել թէ ինչ է Պոսիւէի հանճարը. այն դըրսուանց պարզ երեցած բառերուն տակ Պոսիւէի վսեմութիւնը դուրս կ'ելլայ. կայծակն է որ կը շողայ և կը ճայթէ մի և նոյն միջոցին. ուրիշ կողմանէ ալ վսեմէն աւելի դժուարաբացատրելի բան չկայ. մարդ կը զգայ զայն և չկրնար ցուցնել: Քանի մը տարի ետքը Պոսիւէ Ռանսէ արքային խրկելով երկու Հենրիկէներուն դամբանականները՝ իրեն կը գրէր. «Հրաման տուի որ ձեռքդ հասցընեն երկու դամբանական ճառեր, որ աշխարհիս ոչնչութիւնը ցուցնենուն համար կրնան մենակեցի մը զըրքերուն մէջ իրենց տեղն ունենալ, և ինչ որ ալ ըլլայ կրնայ մենակեաց մը նայիլ անոնց իբրեւ երկու մահուան զըլուխներու վրայ որ բաւականապէս սրբաւորած են»: Այս խօսքերը զորոնք Պոսիւէ գրած է ըստ բախտի նամակի մը մէջ որ հրատարակուելու սահմանուած չէր, կը յայտնեն իր սովորական մտածութիւնը: Ոչ երբէք կը տեսնար մեծութիւնը և իշխանութիւնը առանց քովերնին զմահն ալ նկատելու: Հենրիկէ Անգլիոյ խնդրեր էր Պոսիւէէն որ ի լոյս հանէ տպագրութեամբ իր մօրը դամբանականը: Օռլէանի դքսին և բոլոր հասարակաց թախանձանքը հարկադրեցին զինքը որ նոյնպէս հրատարակէ աղջկանն ալ:

Պոսիւէ չէր կրնար ալ աւելի բարձրանալ իբրեւ քրիստոնեայ ճարտասան: Իր պաճուճաբանութեամբը և առաքիչութեամբը Եկեղեցւոյ Հարց կարգն ելեր էր, և այնպէս մը կը թուէր որ Ռու-

կերերան, Տերտուլիանոս, Օգոստինոս կենդանացած ըլլան՝ իրմով վերստին ծնանելու համար: Հերետիկոսութիւնք և հերձուածք ինչպէս նաև մեղաւորք և ամպարիչտը սոսկալի ախոյեան մը ունէին Պոսիւէի վրայ. խաչագէն զօրական Գրիստոսի՝ անդուլ անհանգիստ կռուած էր ճշմարտութեան յաղթանակին, կրօնից փառացն համար: Հանգչելու ժամը եկած կ'երևար երբոր հովուական գաւազանը տրուեցաւ իր ձեռքը. հոն ալ պարտքեր կային կատարելու, մխիթարութիւններ պէտք էր տալ, բարիք ընել, արցունքներ սրբել, սրտեր դարձնել առ Աստուած. Պոսիւէ ընդունեցաւ Գոնտոմի եպիսկոպոսութիւնը: Բայց քիչ ատենէն հասարակաց զարմանքը, մանաւանդ թէ յարգութիւնը, առաջարկեց զինքը թագաւորին, երբոր թագաժառանգ տօֆէնին դատարակ մը տալու ժամանակը հասաւ: Լուդովիկոս ԺԳ, որուն պալատականները զարհուրած Պոսիւէի խստութեանէն խորհուրդ կու տային որ Շարլէն բանաստեղծը ընտրէ, Լուդովիկոս ԺԳ որ միշտ երջանիկ եղած է քանի որ ինքն իրմէ միայն խորհուրդ հարցուցած է, աս անգամ ալ ուզեց միայն իր խղճմտանքին մօտիկ ընել և անուանեց զՊոսիւէ: Նոր պողոտայ մը բացուեցաւ անակով այս անխոնջ հանճարոյն առջև, և ոչ ինչ պակաս գերազանց երևցաւ հոս ալ քան ինչ որ երեցեր էր աւետարանական կրկիսին մէջ, ուսկից յաղթական ելեր էր յետ այնչափ պատերազմներու: Աղէկ հասկընալով իր վրայ դրուած պարտուց մեծութիւնը և իր պատասխանատուութիւնը, չէ թէ միայն թագաւորին այլ և համօրէն ազգին, ինքզինքը բոլորովին արքայորդւոյն դաստիարակութեանը նուիրեց: Երկտասարդութեան ուսմունքները նորէն ձեռք առաւ իրեն համար. բոլոր այն հեթանոս մատենագիրները զորոնք երեսի վրայ ձգեր էր՝ սուրբ Գրքով և Եկեղեցւոյ Հարց վարդապետութեամբքը սնանելու համար, սկսաւ դարձեալ կարդալ ու սորվիլ, ու գրեթէ բոլոր յոյն և

լատին դասական հեղինակները նորէն աչքէ անցուց: Ամենէն աւելի Հոմերոսի վրայ կը պրանչանար, ամեն բանաստեղծներէ և ճարտասաններէ վեր կը դնէր զինքը ու միշտ կ'անուանէր Ուլիսես Վուլգայիսին Հոմերոս. այնչափ զարնուած էր յոյն քերթողահօր գրուածոց գեղեցկութեանցը՝ որ բերնուց գիտէր գրեթէ ամբողջ իլիականը և Ոդիսականը: Ոչ ինչ ընդհատ ծանօթ և բարեկամ էին իրեն նաև վիրգիլ և Որատիոս. բայց յամենայնի նախամեծար կը համարէր զմանտուացի կարապը, վասն զի իր մուսայն միշտ քաղցրաձայն և պարկեշտ էր, մինչդեռ երկրորդը իր ստոյիկեան վարդապետութեան հանգերձ շատ անգամ շնական և ցոփախօս կ'երևի: Այնպէս ընտանեցած էր լատին լեզուին ալ՝ որ երբ առջևը վիճէին բառի մը իմաստին վրայ, մէկէն 'ի մէկ դժուարութիւնը կը կտրէր կը լուծէր՝ Օգոստոսի դարուն հոյակապ մատենագրաց խօսքերը մէջ բերելով:

Կրօնքը, ինչպէս ամենայն ոք կրնայ մտածել, եղաւ Պոսիւէի արքայորդոյն տուած դաստիարակութեան հիմը: Ամեն օր դասերը կը սկսէին կրօնքէն. առտու և իրիկուն ուրիշ ուսմունքներէ առաջ՝ սուրբ Գրոց մէկ գլուխ մը կը կարդացուէր և իշխանիկը զխաբաց կը կենար ինչուան որ ընթերցմունքը լմննար: Պոսիւէ առ իննովկենտիոս ԺԱ ուղղած մէկ նամակին մէջ ծրագրած է ըստ քահանայապետին խնդրանացը իր դաստիարակութեան ոճը. այս նամակաւ որ իր հանճարոյն գեղեցկագոյն արգասիքներէն մէկն է և իշխանի մը կրթութեան ամենէն աւելի պրանչելի ուրուագիծը, իր մահուընէն ետքը հրատարակուեցաւ 1709ին, ջանիւք իր եղբորորդւոյն արքայ Պոսիւէի: Սակայն Գոնտոմի եպիսկոպոսը բաւական չսեպեց որ իր սանը բարեպաշտ ըլլայ. ուղեց նաև որ լուսաւորեալ ըլլայ, վասն զի գիտէր որ առանց լուսաւորութեան բարեպաշտութիւնն ալ առաքինութեան պէս անկարող է ուրիշներուն օգտակար ըլլալու: Պոսիւէ քարոզ չտար, այլ կը

հրահանգէ, և ժողովուրդը ալ հաւասար թագաւորներու շատ բան ունին սորվելիք այն հրաշալի մատենին մէջ որ կ'ըսուի Խօսք 'ի Վէպս խզգաց, և գրուած է տղու մը համար:

Այս գրքիս մտածութիւնն է ցուցնել Աստուծոյ կարողութիւնը պետութեանց յեղափոխութեանց և տապալմանցը մէջ, իսկ վախճանն է խրատել զթագաւորս որ Աստուծմէ վախնան, խրատել և զժողովուրդս որ յուսան իրեն. ելլալ ան փոշիէն զոր կը հանեն ազգք և ազինք իրենց վաղանցուկ պանդըխտութիւնը լմնցնելով տարածութեան և ժամանակին մէջ, և բարձրանալ ինչուան նախնական օրէնքը որ կը տիրէ մարդկային ճակատագրոց շարժմանը. դիտել այն բարձրութենէն թագաւորութեանց իրար անցնիլը և ժողովրդոց մակընթացութիւնը և տեղատուութիւնը որ կու գան և կ'երթան. սաւառնաթևսլանալ ընդմէջդարուց մարդկութեան ընթացից ետեւէն, և նշանակել ատեն ատեն յուզեալ մեծամեծ խռովութեանց բարոյական պատճառները, որ տարիներուն ովկիանոսին մէջ իբրև մէյմէկ կանկ առնելու տեղուանք են, այս է ահաւասիկ պատմութեան փիլիսոփայութիւնը: Այս բարձր գիտութեանս մօտեցող բարձրագոյն միտքը՝ Պոսիւէ եղած է. բոլոր մեր վիճակներուն խորհուրդը իր աչքին առջև մեր կապարանոց կայ. մարդկութիւնը իր դիմացը երկիջեան գրքի մը պէս բացուած է, որուն առաջին էջը խաչէն անդին է և երկրորդը ասդին: Մէկ քայլով մը վազելով անցեալ ազգերուն վրայէն և ետևը ձգելով պատմութեանից նախիրը, Պոսիւէ կը փոխադրուի աշխարհիս սկիզբը, և հոն նորածին տիեզերաց միայնութեանցը մէջ՝ վեհ խաղարկութիւն մը կը ներկայացընէ, որուն հետեանք պիտի ըլլան բոլոր վերջէն հանդիպելիք բաները: Այս խաղարկութեան անձինքը երկու են միայն, Աստուած և մարդ. Աստուած որ կը հաղորդէ մարդուս մտաւորական կարողութիւնը և կամաց ազատութիւնը, մարդս

որ պէտք է գործածէ իր խելքին լոյսը իմացականութեանց կարգը և օրէնքը հասկընալու համար, իսկ կամքը՝ այն գերազանց կամքին հնազանդելու համար որ կամեցողութեանց օրէնքը և կանոնն է: Այս նախաստեղծ մարդուս վերայ կեցած է բոլոր մարդկութիւնը. բոլոր ապագային վիճակները իր վիճակին մէջն են: Եթէ մարդկութեան բնահայրը կանգուն կենայ, կ'ապահովէ իր սերնդոց անմահ պայծառութիւնը. եթէ իյնայ՝ ամենայն ինչ պիտի իյնայ հետը և իր անկումը պիտի թնդայ ամենէն աւելի հեռաւոր հանգերձելոյն մէջ: Մարդս կ'իյնայ. ստեղծեալ միտքը կը ցանկայ հաւասարիլ ստեղծիլ մտաց. երկրորդական և հպատակ կամքը կ'ուզէ ինքն իրեն կանոնն ըլլալ: Այն ատեն դատավճիռը կը տրուի. մարդկային ազգը կը դատապարտուի իրեն նախահարբը և կը մատնուի այն կամաց անկարգութեանը որ չկրցաւ կենալ իր օրինաւոր սահմաններուն մէջ, կը մատնուի այն մտաց բաշտղանացը որ աղօտ և անկարող ճառագայթ մ'է և ուզեց ըլլալ ինքն իրեն արեգակն: Ինչուան որ երկրորդ բարոյական ստեղծում մը՝ յաղբերէ ապականեալ մարդկութիւնը նորոգէ, մարդուս սիրտը իր ապականութեանը խաղալիկ պիտոր ըլլայ, և միտքն ալ մոլորութենէ մոլորութիւն պիտոր ծփայ իր յօժարութեանցն համեմատ: Այս է պատմութեան փիլիսոփայութեան հիմը, զոր մեզի կը ներկայացընէ Պոսիւէ յանուն ուղղափառ կրօնից:

Բայց ըսենք նաև թէ ինչ պակասութիւններ գտնուած կամ ձգուած են այս աշխարհապատում գրքին վրայ, յորում դարերը մէկ քանի երեսներու մէջ իրարու ետևէ 'ի հանդիսի կ'անցնին, առանց խառնակութեամբ կամ մթութեամբ պատմութեան արագ ընթացքին ուշանալուն կամ այս գեղանրկար պատկերին պայծառ գունոցը խաւարելուն: Ինչո՞ւ համար, կ'առարկեն շատերը, խառնած է Պոսիւէ պերճախօսութիւնը պատմութեան և աստուա-

ծարանութիւնը փիլիսոփայութեան հետ այնպիսի գրքի մը մէջ՝ յորում գործքերը մինակ պէտք է որ խօսին. ինչո՞ւ համար երբայական ազգին պատմական կարևորութիւն մը տուած է, մինչդեռ կրօնական կարևորութիւն միայն ունի. ինչո՞ւ համար զաշխարհք դղրդող դիպուածները կապած է այս ազգին ճապատագրին հետ, որ գրեթէ անտեսանելի բան մը եղած է հնութեան մէջ և յետոյ ցան և ցիր սփռուեցաւ երկրիս վրայ՝ քամիներէ յափշտակուած որայներու պէս: Պոսիւէ անձամբ կու տայ այս հարցմանս պատասխանը. « Կ'առն բաստանեն զիս որ այս պատմութեանս մէջ ամենայն ինչ զոհած եմ Հրէից ժողովրդեան և գրեթէ մոռցած եմ Դաւթի, Եղեկիէի և Բարուքայ համար զԱլեքսանդր և զՍոկրատ, զԿեսար և զԿատոն: Վասն զի աշակերտիս համար աւելի հարկաւոր էր զԱստուած քան թէ զմարդիկ ճանչնալը. կրօնքը զոր մարդկային քաղաքագիտութիւնը այնպէս կարևոր կը համարի հնազանդելոց, ևս առաւել կարևոր է հրամայողաց »: Պոսիւէի այսպէս ինքն իրեն ջատագովութիւնը ընելէն ետքը, յիշենք նաև հանճարեղ մատենագրի մը (Շաղոպրիանի) նոյն գրքին վրայ ըրած դատաստանը, որ զհանդիսակը գովելու ժամանակ ինչուան իրեն բարձրութեանը կը վերանայ. « Խօսք 'ի վեպս ազգաց մատենին մէջ կրնանք նկատել քանչեւօք քրիստոնէութեան ոգւոյն ազդեցութիւնը զոր ըրած է պատմութեան ոգւոյն վրայ: Քաղաքագէտ իբրև զթուկիդիդէս, բարոյախօս իբրև զՔսենոփոն, պերճաբան իբրև զՏիտոս Լիւիոս, Տակիտեայ չափ խորագնին և մեծ նկարագրող. Մօի եպիսկոպոսը շատ մը ծանրակշիռ խօսքեր և վսեմ դարձուածքներ ունի, որոնց օրինակը ուրիշ տեղ չգտնուիր բաց 'ի Մակաբայեցւոց գրքին սկիզբէն:

» Պոսիւէ պատմաբանէ աւելի Եկեղեցւոյ վարդապետ ալ է, ներշնչեալ քահանայ մը, որ ստէպ ճառագայթաբաժակ՝ ճակատով կ'երևայ նման օրէնս-

զրին երբայեցուց : Ի՞նչպէս 'ի հանդիսի կ'անցնէ զերկիր . մի և նոյն ատենին հազար տեղ կը գտնուի : Նահապետ Թորելայ արմաւենւոյն տակ , պաշտօնեայ յարբունիս Բաբելացուց , քուրմ 'ի Մեմփիս , օրէնսդիր 'ի Սպարտա , քաղաքացի յԱթէնս և 'ի Հռովմ , ուղածին պէս ժամանակէ ժամանակ և տեղէ տեղ կը փոխուի , կ'անցնի դարուց արագութեամբը և վեհութեամբը : Օրինաց մականը ձեռքը , անհաւատալի զօրութեամբ և իշխանութեամբ մը կը վարէ կը տանի առջևէն խառն 'ի խուռն թէ զհրեայս և թէ զհեթանոսս 'ի գերեզման . վերջապէս ինքն ալ կու գայ այնչափ ազգերու յուղարկաւորութենէն ետքը , և քալելով յեց յեսայի և յերեմիա՝ կը բարձրացնէ իր մարգարէական ողբերը՝ մարդկային ազգի փոշւոյն և փլատակներուն մէջէն :

» Այս գրքիս առաջին մասը հիանալի է ըստ որում պատմութիւն . երկրորդը՝ ոճոյն վսեմութեամբը և գաղափարաց բարձրախօս բնազանցութեամբը . երրորդը՝ բարոյական և քաղաքական տեսութեանց խորութեամբը : Տիտոս Լիւիոս և Սալուստիոս նախնի Հռովմայեցուց վրայ Պոսիւէի այս խօսքերէն աւելի գեղեցիկ բան մը զուրցած են . « Սէր հայրենեաց և ազատութեան՝ հոգի իմն էր կենսատու հռովմայեցւոյն , և միողն 'ի սէր միւսումն յորդորէր . ազատութեանն սիրով զհայրենեօքն գորովէր որպէս զմարդ՝ որ գերապանծ և ազնուական իմաստիւք զնա սնուցանէր : Ազատութեամբ իբրև զՅոյնս իմանային և Հռոմք զպետութիւն՝ յորում օրէնք թագաւորէին և ոչ մարդիկ , և օրինաց հնազանդէին և ոչ մարդոյ » : (Մասն Գ . գլ . 2 . թարգմ . Հ . Քերորէի Ազնաւոր :)

» Ո՞վ քան զինքը լաւ խօսած է ախից և առաքինութեանց վրայ . ո՞վ այնպէս արդարութեամբ դատաստան կը տրած է մարդկեղէն գործոց վրայ : Մերթընդ մերթ այնպիսի խորհրդածութիւններ կ'ընէ որոնց օրինակը ամենեւին չկայ հին պերճախօսութեան մէջ , և որ նոյն

իսկ քրիստոնէութեան ոգիէն կը ծնանին : Օրինակ իմն Եզրիպտոսի բրգունքը դրուատելէն ետքը՝ վրայ կը բերէ . « Այլ յամենայն ճգունս մարդկան տեսանի ընդունայնութիւն : Բրգունքս այս դամբարանք էին , և որ կանգնեցին զայնս թագաւորք՝ թաղելոյ անգամ 'ի նոյնս չեղեն արժանի , և չխնդացին ընդ շիրիմս իւրեանց » . (Մասն Գ : գլ . Գ .) Չեմ գիտեր թէ այս խօսքիս մէջ մտածութեան մեծութիւնը՝ չէ նէ բացատրութեւ յանդգնութիւնն է աւելի զարմանալի . այս խնդար բառը դամբարանի մը վրայ դրուած , թէ այս դամբարանիս մեծագործութիւնը կը յայտնէ և թէ զինքը շինող Փարաւոններուն ունայնամտութիւնը , մեր էութեան արագասահութիւնը , և միով բանիւ մարդուս անկարծելի ոչնչութիւնը , որ այս աշխարհիս վրայ իբրև իրական բարիք դամբարան մը միայն ստանալով , երբեմն կը զրկուի նաև այս ամուլ ժառանգութենէս » :

Խօսք 'ի վէպս ազգացէն զատ , որ դժբաղդաբար ինչուան Մեծն Կարողոս կը հասնի , Պոսիւէ գրեց նաև իր արքայաշուք համբակին համար Սրբազան Քաղաքագիրոտոքիւնը և Ճանաչումն Աստուծոյ և անձին ըստածը , որ կերպով մը մարդուս Աստուծոյ հետ ունեցած վերաբերութեանցը պատմութիւնն է . բնազանցական գիրք մը՝ յորում նիւթէն կը վերանայ յոգեկանութիւն , և կը հաստատէ անդրժեղի փաստերով այն մխիթարական ճշմարտութիւնը որ եթէ մարդս երկրիս է՝ իր կորստական պատենովը և որուն վրայ այնչափ հոգ կը տանի , է և երկնից իր անմահ աստուածատուր հոգւովը , որուն փրկութեանը խիստ քիչ կամ ոչ ինչ կը ջանայ :

Կը շարունակուի :

Հ . Յ . Թ .